

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.14 + 343.135
DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i6.304>

Н. З. Рогатинська
доктор юридичних наук,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного університету
orcid.org/0000-0003-0617-6114

О. І. Ціцюра
студентка III курсу юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
orcid.org/0000-0002-2424-4881

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

У статті досліджено стан законодавчого врегулювання слідчих (розшукових) дій, визначено їх процесуальну сутність та значення. Обґрунтовано, що слідчі (розшукові) дії та їх види є основними засобами збирання доказової бази на стадії досудового розслідування в кримінальному процесі. Проаналізовано ознаки та визначено підстави слідчих (розшукових) дій.

Відзначено, що подальший успіх досудового розслідування залежить саме від якості проведення слідчих (розшукових) дій, дотримання визначеного кримінальним законодавством порядку, а також особливостей певної доказової бази, яка була отримана на цій стадії.

Основа слідчих (розшукових) дій формується через окремі методи пізнання, зокрема, здійснюється через візуальне спостереження, розпитування, сприйняття, пошук, порівняння, відтворення та дослідження. Результати таких дій супроводжуються закріпленням у визначених процесуальних документах за допомогою фіксації та засвідчення отриманої доказової інформації або готових висновків щодо цього дослідження.

Проведення кожної із зазначених у КПК України слідчих (розшукових) дій викликано необхідністю отримання та фіксації фактичних даних на стадії досудового розслідування.

Аргументовано необхідність удосконалення інституту доказування в кримінальному процесі та життя заходів щодо спрощення процедур отримання дозволів на проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Також доведено потребу сприяння більш широкому застосуванню досягнень науково-технічного прогресу. Запропоновано низку пропозицій, спрямованих на оптимізацію та вдосконалення діяльності слідчого щодо збирання, перевірки та оцінювання доказів під час досудового розслідування.

Ключові слова: докази, досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії, слідчий, кримінальне провадження.

Rohatynska N. Z., Tsitsiura O. I. PROCEDURAL FEATURES OF OBTAINING EVIDENCES IN THE COURSE OF CARRYING OUT INVESTIGATION

The article examines the state of legislative regulation of the concept of investigation (investigative) action in criminal proceedings, their procedural essence and significance are determined. It is substantiated that investigative (investigative) actions and their types are the main means of obtaining evidence at the stage of pre-trial investigation in criminal proceedings. The signs are analyzed and the grounds for investigative actions are determined.

It is considered that the further success of the pre-trial investigation depends on the quality of investigative actions, compliance with the procedure established by criminal law, as well as the features of a certain evidence base, which was obtained at this stage.

The basis of investigative (search) actions is formed through separate methods of cognition, in particular carried out through visual observation, questioning, perception, search, comparison, reproduction or research. The results of such actions are accompanied by consolidation in certain procedural documents, by recording and certifying the evidence obtained or ready conclusions on this study.

Carrying out of each of the investigative (search) actions specified in the Criminal Procedure Code of Ukraine is caused by the need to obtain and record factual data at the stage of pre-trial investigation.

Argument the necessity of improving the institute of proving in criminal process and inputting measures concerning simplifying the procedure of getting permission for taking some investigative (searching) actions. A need to promote the wider application of scientific and technical progress is given. The article contains a number of proposals aimed at optimizing and improving the investigator's activities in part of collecting, checking and evaluating evidence during the pretrial investigation.

Key words: evidence, pretrial investigation, investigation (searching) actions, investigator, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Нині важливе місце посідає розслідування кримінальних правопорушень, що являє собою діяльність слідчого, яка складається, зокрема, зі збирання, перевірки та оцінювання доказів. У правозастосовній діяльності це відбувається під час досудового розслідування, а саме у формі слідчих розшукових дій, і така діяльність відіграє ключову роль для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Майбутній успіх досудового розслідування залежить саме від якості проведення таких слідчих (розшукових) дій, дотримання визначеного кримінальним законодавством порядку, а також особливостей певної доказової бази, яка була отримана на цій стадії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання особливостей отримання доказів під час слідчих розшукових дій присвячена чимала кількість наукових джерел. Отже, ця тематика досліджувалась такими науковцями, як Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, В.І. Галаган, А.Я. Дубинський, В.А. Журавель, В.С. Зеленецький, Є.В. Коваленко, В.А. Колесник, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, М.М. Михеєнко, Д.Й. Никофорчук, В.О. Попелюшко, М.В. Салтєвський, С.М. Смоков, С.М. Стахівський, В.М. Тертишник, П.В. Цимбал, М.Є. Шумило.

Мета статті полягає у дослідженні процесуальних особливостей отримання доказів під час слідчих розшукових дій та пошуку можливих шляхів підвищення ефективності такої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до частини першої статті 223 Кримінального процесуального кодексу, визначено вимоги та підстави проведення слідчих (розшукових) дій, які спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [1].

Таке юридичне закріплення відіграло важливу роль у розвитку кримінального процесу, оскільки законодавець наблизив слідчі розшукові дії до одного з основних способів отримання, збирання доказів, а також до процесу доказування у кримінальному провадженні, оскільки спостерігається спільна мета між цими правовими інститутами, яка полягає в отриманні та збиранні доказів, а також у можливій перевірці вже отриманих доказів.

Поняття слідчих розшукових дій у чинному КПК чітко не закріплено, проте можна стверджувати, що вони регламентовані нормами процесуального права та здійснювані в рамках кримінального процесуального провадження уповноваженою на те особою, а також забезпечувані заходами державного примусу та супроводжувані необхідним документуванням процесуальних дій, які являють собою комплекс пізнавально-засвідчувальних операцій, спрямованих на отримання, дослідження та перевірку доказів [2, с. 12–15].

Кожна слідча (розшукова) дія виступає не лише засобом пізнання, збирання, дослідження й перевірки доказів, але й актом правозастосовної діяльності, тому інститут слідчої (розшукової) дії має встановлювати певну систему гарантій як установлення істини, так і забезпечення прав і свобод людини. Причому кожна слідча (розшукова) дія має свої особливості, які відрізняються специфікою розв'язання поставлених задач, тактичними прийомами та методами досягнення конкретних цілей, складом учасників, проте водночас у своїй сукупності вони становлять цілісну систему, яка спрямовується на досягнення мети кримінального процесуального доказування, а недотримання встановлених законом вимог щодо підстав проведення слідчих (розшукових) дій зумовлює їх незаконність і неможливість використання отриманої інформації як доказів [3, с. 91–93].

Ознаками слідчих (розшукових) дій є такі: вони є різновидом процесуальних дій досудового розслідування у формі дізнання чи досудового слідства; вони здійснюються уповноваженими на це особами, які визначаються кримінальним законодавством; головне, вони спрямовані на отримання або перевірку фактичних доказів, які мають вагомe значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [4, с. 257–258].

Підставами проведення слідчих розшукових дій є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети, відповідно до частини другої статті 223 чинного Кримінального процесуального кодексу. Отже, законодавцем установлюється, що достатньою є сукупність відомостей, оцінюючи які, слідчий чи прокурор мають можливість досягти певного висновку, а саме про необхідність та важливість проведення слідчих розшукових дій, під час яких буде здійснена можливість досягти обумовленого результату, при цьому необхідною є умова високого ступеня достовірності відомостей.

Основа слідчих (розшукових) дій формується через окремі методи пізнання, зокрема, здійснюється через візуальне спостереження, розпитування, сприйняття, пошук, порівняння, відтворення чи дослідження. Результати таких дій супроводжуються закріпленням у визначених процесуальних документах за допомогою фіксації та засвідчення отриманої доказової інформації або готових висновків щодо цього дослідження.

Проведення слідчих розшукових дій закріплюється у протоколи та на носії інформації, де за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії. Протокол є обов'язковим засобом документування процесуальних дій, результати яких можуть використовуватися як докази у кримінальному провадженні. Сьогодні велике значення для успіху в розслідуванні має застосування звуко- та відеозаписувальних технічних засобів,

що є ефективним способом фіксації проведення практично всіх слідчих (розшукових) дій. Доказова інформація, отримана за допомогою сучасних технічних засобів, характеризується об'єктивністю, наочністю та відсутністю можливих відхилень чи викривлень під впливом часу та багаторазового відтворення.

Варто зазначити, що важливе місце у проведенні слідчих (розшукових) дій посідає забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального процесу, які виступають гарантією дотримання загальних засад і сприяють досягненню цілей кримінального провадження, таких як охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального процесу, щоб до кожного з таких учасників застосовувалась лише належна правова процедура, яка чітко встановлена кримінальним законодавством [5, с. 301].

На нашу думку, окресливши поняття слідчих (розшукових) дій, маємо звернути увагу на дослідження збирання доказів у результаті проведення слідчих (розшукових) дій. Нормами кодифікованого закону, що визначає порядок кримінального провадження на території України, а саме главою 20 КПК, регламентовано, що порядок збирання доказів пов'язується саме з провадженням слідчих (розшукових) дій.

Перелік слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій чітко закріплюється в чинному КПК України. При цьому процесуальна дія є специфічним поєднанням методів пізнання, має суворо визначений предмет застосування і може вирішити багато поставлених завдань. Кожна слідча (розшукова) дія формує певний за формою і змістом доказ, джерелом якого виступає протокол із певними додатками до нього, а для забезпечення завдань доказування у кримінальному провадженні загалом потрібно здійснити комплекс слідчих (розшукових) дій та вжити інших процесуальних заходів [6, с. 318–319].

Проведення кожної із зазначених у КПК України слідчих (розшукових) дій викликане необхідністю отримання та фіксації фактичних даних на стадії досудового розслідування.

До таких процесуальних дій належить допит. Він є обов'язковою слідчою дією під час розслідування будь-якого кримінального провадження, при цьому визнається найпоширенішим засобом отримання доказів у досудовому розслідуванні, а для підозрюваного є також засобом захисту від підозри або пред'явленого обвинувачення. Як слідча процесуальна дія допит здійснюється для одержання доказової інформації, збирання, дослідження та перевірки доказів. Також він характеризується пізнавальним характером та процесуально-правовою природою [2, с. 20].

Допит має доказове значення лише як підстава для прийняття процесуального рішення

слідчим, прокурором або слідчим суддею (у разі долучення копії протоколу до певного клопотання). Проте в разі направлення відповідного кримінального провадження до суду, відповідно до частини 4 статті 95 КПК України, протокол допиту має орієнтуючий характер, адже дослідження показань здійснюється судом безпосередньо.

Варто додати, що допит підозрюваного є засобом наявності пом'якшуючої обставини для останнього, яка полягає в сприянні розкриттю кримінального правопорушення. До такої особи не висувається попередження про відповідальність за давання показань чи відмову від цього, отже, отримання доказової інформації під час допиту матиме дещо сумнівний характер, тому цей нюанс є характерним недоліком чинного КПК і потребує доцільного вирішення через необхідність стимулювати підозрюваного щодо надання правдивих свідчень.

Обшук є однією з найважливіших слідчих дій у кримінальному провадженні під час розслідування кримінальних правопорушень, а його проведення є ефективним засобом збирання та перевірки доказів.

Згідно з частиною 1 статті 234 КПК, обшук проводиться задля виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також установлення місцезнаходження розшукуваних осіб [1].

Особливого значення проведення обшуку набуває під час розслідування кримінальних правопорушень за «гарячими слідами», коли слідство володіє відомостями про можливу причетність до вчиненого правопорушення конкретних осіб. В цьому разі обшук дасть змогу встановити місцезнаходження таких осіб, здійснити оперативне затримання, виявити і вилучити знаряддя кримінального правопорушення або майно, яке було здобуте у результаті його вчинення, але може бути приховано або знищено злочинцями.

Зазначена слідча (розшукова) дія набуває доказового значення у разі правильного й точного процесуального оформлення відповідно до норм чинного кримінального законодавства. Основним способом фіксації результатів обшуку є складання протоколу та додатків до нього. Від повноти та об'єктивності фіксації обшуку залежить його доказове значення. Протокол обшуку повинен відповідати загальним вимогам, передбаченим кримінальним законодавством України. Він повинен повно і об'єктивно відображати хід і результати слідчої (розшукової) дії [7, с. 77–78].

Беззаперечним є факт того, що для успішного розслідування дуже важливим є первинний етап формування доказів, і велику роль у цьому відіграє огляд, особливо місця події, який може бути

проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Згідно з частиною 1 статті 237 КПК, задля виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий або прокурор проводить огляд місцевості, приміщення, речей та документів, тобто оглядом є певна процесуальна діяльність слідчого за допомогою участі певних осіб, визначених законодавством, де він досліджує, оцінює чи фіксує стан певних об'єктів, пов'язаних із певною подією, яка розслідується, заради з'ясування певних обставин кримінального провадження.

Функціональне призначення огляду у кримінальному досудовому провадженні проявляється через певні функції, котрими є функція виняткового процесуального засобу збору фактичних даних про кримінальне правопорушення; функція фіксації невербальної інформації про кримінальне правопорушення; функція документування подання не уповноваженими особами доказів щодо кримінального правопорушення; функція перевірки належності доказів до події кримінального правопорушення; функція вилучення об'єктів, що вилучені законом з обігу; функція кооперації спеціальних знань, що необхідні для якісного виявлення та збереження доказів; функція забезпечення присутності осіб під час установаження обставин кримінального правопорушення [8, с. 232–234].

Зокрема, початковою та незамінною слідчою дією є огляд місця події, в процесі якої формуються та отримуються докази, визначаються подальший хід розслідування справи, порядок і необхідність слідчих дій, які є необхідними в подальшому. До основних способів фіксації огляду належать протоколювання, фотографування, відеозапис, звукозапис, а також складання схем і планів, вилучення предмета разом із слідами, які згодом використовуються як додатки до протоколу.

Варто додати, що ще однією слідчою (розшуковою) дією, яка має велике значення для отримання доказів, є пред'явлення для впізнання, яка полягає в пред'явленні свідкові чи іншій особі певних об'єктів, які вони спостерігали раніше у зв'язку з подією кримінального правопорушення, задля встановлення їх тотожності чи відмінності. За допомогою проведення такої процесуальної дії матеріалізується доказовість суб'єктивного сприйняття особою, які впізнавала певні явища, події чи образи. Доказова цінність результатів, отриманих під час пред'явлення для впізнання, залежить від дотримання вимог кримінального процесуального закону щодо необхідних умов для проведення пред'явлення для впізнання й процедури пред'явлення особи для впізнання. За результатами цих слідчих дій складається протокол, який містить доказову інформацію [9, с. 105–106].

Варто зазначити, що забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу чи певну річ,

яку в майбутньому будуть пред'являти для впізнання, тому слідчий чи прокурор зобов'язаний вжити заходів, що виключають зустріч цих осіб і будь-які способи впливу на особу, яка здійснює впізнання.

Однією з проблем отримання доказів під час цієї слідчої (розшукової) дії є неможливість повторного проведення такої процесуальної дії. Часто відбувається так, що підозрюваний, якого будуть впізнавати, намагається зірвати хід передбаченої процесуальної дії, щоби слідчий провів її повторно, завдяки чому користується ситуацією для унеможливлення подальшого використання та визнання отриманих результатів як певної доказової бази. Саме тому на законодавчому рівні має закріплюватись нормативне регулювання таких ситуацій. Отже, необхідно встановити невизнання будь-яких дій, які будуть перешкоджати чи унеможлиблювати, з боку підозрюваної особи, яку будуть впізнавати, її пред'явленню для впізнання, підставою для зупинення або переривання цієї слідчої (розшукової) дії, а також визнати їх такими, що не можуть вважатися обставинами для спростування доказового значення отриманих результатів [10, с. 246].

Відповідно до ст. 240 КПК України, слідчий, прокурор мають право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань. Цілями слідчого експерименту є перевірка та уточнення зібраних у кримінальному провадженні доказів; одержання нових доказів; перевірка слідчих версій; установаження обставин, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Особливістю слідчого експерименту порівняно з іншими слідчими (розшуковими) діями є те, що джерелами криміналістичної інформації під час його проведення є людина з її матеріальним середовищем, а фактичні дані отримуються за допомогою великого вибору техніко-криміналістичних та технічних засобів. Водночас саме результати якісно організованого та проведеного слідчого експерименту здебільшого є тим переконливим доказом, що відіграє вирішальну роль під час доказування.

В ході здійснення слідчого експерименту результати доказування визначених фактів перевіряються та зіставляються з іншими вже наявними доказами, які були отримані в процесі здійснення кримінального провадження. За наявності додаткових доказів, які підтверджують реальну можливість події, що перевірялася в ході слідчого експерименту, результат слідчого експерименту може розглядатися як більш імовірний, а за своєю доказовістю може наближатися до категоричного, тобто такого, що не лише допускає, але й реально підтверджує подію, що перевіряється. Процесуальним джерелом доказів є показання особи, за

участю якої проводиться експеримент, а також документи [11, с. 47–49].

Залучення експерта та проведення судової експертизи – це слідча (розшукова) дія, яка є особливою, передбаченою законом формою здобуття нових знань, що мають значення для кримінального провадження, за допомогою проведення досліджень особами, які мають спеціальні знання в певній галузі.

Її сутність полягає у проведенні обізнаною особою, тобто експертом, за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду на основі її спеціальних знань самостійного дослідження, необхідного для з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, що знаходить відображення у висновку експерта. Призначення та проведення експертизи містять збирання необхідних матеріалів, а саме отримання зразків для експертизи, залучення експерта, проведення експертних досліджень, та надання висновку експерта стосовно певних питань, які поставили сторони кримінального провадження [12, с. 77–78].

Отже, судова експертиза вважається опосередкованим засобом доказування, в процесі здійснення якого досліджуються певні питання судовим експертом, який проводить дослідження наданих йому матеріалів і надає висновок, який у подальшому вважається самостійним процесуальним джерелом доказів. Варто зазначити, що доказове значення висновку експерта відображає, по-перше, його місце в системі інших доказів, які є у кримінальному провадженні; по-друге, рівень аргументованості результатів експертних досліджень; по-третє, забезпечення можливості його логічного сприйняття та розуміння слідчим, прокурором, слідчим суддею, іншими учасниками кримінального процесу.

Висновок експерта є одним із джерел доказів, передбачених процесуальним законодавством, і, не маючи наперед установленої сили, підлягає обов'язковому оцінюванню суб'єктами доказування, зокрема слідчим, прокурором, судом. Метою оцінювання є встановлення можливості використання цього висновку як джерела фактів, на яких ґрунтується вирішення справи по суті, і водночас самих цих фактів як доказів.

Таким чином, охарактеризувавши деякі різновиди слідчих (розшукових) дій, можемо стверджувати, що саме вони є основними засобами збирання доказової бази на стадії досудового розслідування в кримінальному процесі.

Висновки. Варто зазначити, що результати слідчих (розшукових) дій використовуються як процесуальні докази, зокрема для отримання окремих видів доказів, обґрунтування доказами правової позиції сторонами й для прийняття рішення уповноваженими суб'єктами кримінального провадження, а використання таких резуль-

татів, дій сприяє забезпеченню ефективності та результативності процесуальних дій.

Проте для вдосконалення інституту кримінально-процесуального доказування доцільно вжити заходів щодо спрощення процедур проведення низки слідчих (розшукових) дій та спрощення процесу отримання дозволів, а також варто сприяти більш широкому застосуванню досягнень науково-технічного розвитку, який стрімко прогресує сьогодні.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. Із змінами і доповненнями 4 жовтня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Бондаренко А. О. Допит як засіб доказування на досудовому розслідуванні : дипломна робота спеціаліста. ОНУ ім. І.І. Мечникова, ЕПФ, Кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики. Одеса, 2017. С. 10–23.
3. Михайленко В. В. Реалізація верховенства права при провадженні слідчих (розшукових) дій. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 29(68). № 1. С. 89–97.
4. Сердюк В. П. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні України: процесуальні проблеми. *Кримінально-процесуальне право та криміналістика*. 2017. № 1(ч. 2). С. 255–259.
5. Туманянц А. Р. Забезпечення прав та законних інтересів особи під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Право і суспільство*. 2018. № 3(ч. 1). С. 295–302.
6. Стрельник І. М. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій. *Механізм функціонування громадянського суспільства : збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (20 листопада 2020 року)*. Львів : ЛьвДУВС, 2020. С. 317–319.
7. Лисак О.В. Обшук як спосіб збирання та перевірки доказів. *Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді : збірник тез доповідей IV Міжнародної студентської наукової конференції (м. Тернопіль, 15 травня 2020 року)*. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. С. 77–80.
8. Лучко О.А. Огляд у досудовому кримінальному провадженні: функціонально-правове призначення. *Підприємництво, господарство і право. Кримінальний процес*. 2020. № 12. С. 231–236.
9. Гриненко К.В. Допустимість доказів, отриманих під час пред'явлення особи для впізнання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 4(33). С. 104–109.
10. Лазарев В.О. Деякі проблемні аспекти збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3(79). С. 240–248.
11. Антонюк П. Є., Антошук А. О., Пясковський В. В., Саковський А. А., Самодін А. В., Таран О. В., Терещенко Ю. В. Тактика проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування : методичні рекомендації. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2021. С. 45–50.
12. Сидоренко Д. В. Правова природа судової експертизи у кримінальному процесі. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції-полілогу (м. Харків, 15–16 квіт. 2021 року)*. Харків : Право, 2021. С. 77–78.